

મારી જાત સાથેનો સંબંધ

આપણે સૌ સંબંધોમાં જીવીએ છીએ અને છેવટે, બધા જ સંબંધો તોડીને એકલા જ વિદાય થઈએ છીએ. ‘એકલા જ આવ્યા હતા અને એકલા જ જવાના’ એ વાતની મને ખબર તો છે, પરંતુ મારા સમગ્ર જીવન દરમિયાન, મારી આજુબાજુ હું અનેક સંબંધોનું સંકુલ ઊભું કરું છું. અને પછી એ બધા સંબંધોના આટાપાટામાં અટવાયા કરું છું. મારી આજુબાજુના બધા સાથે વહેવાર અને વેપાર કરવામાં મારું આખું જીવન પૂરું થઈ જાય છે. સમગ્ર જીવન દરમિયાન ઊભા કરેલા અને નિભાવાયેલા બધા જ સંબંધો છેવટે તો નિરર્થક જ સાબિત થાય છે!

મારા બધા જ સંબંધોમાં, વહેવારમાં, વેપારમાં હું જ કેન્દ્રમાં રહું છું. ‘અપને લિયે જ્યે તો ક્યા જીએ’ એ ગીતની કડી મને વાગોળવી કે સાંભળવી ગમે તો છે, પરંતુ વાસ્તવમાં, હકીકતમાં તો મારું જીવન હું મારા માટે જ જીવું છું. મારા લાભ, મારા ફાયદા, મારો આનંદ, મારો સંતોષ હંમેશાં કેન્દ્રમાં રહે છે.

મારા બધા જ સંબંધોની ફલશ્રુતિ, નિષ્કર્ષ ખરેખર તો હું મારી જાત સાથે કેવી રીતે જીવું છું, મારો, મારી જાત સાથેનો સંબંધ કેવો છે એના પર આધારિત છે. માણસ એક સંકુલ પ્રાણી છે. જગતના બધા જ જીવંત અસ્તિત્વમાં માણસ સૌથી વધુ બુદ્ધિશાળી છે એના કરતાં માણસ વધારે સંકુલ, કોમ્પ્લિકેટેડ છે એમ કહેવું વધારે વાજબી લાગે છે. માણસ સંકુલ છે એ અર્થમાં હું પણ એટલો જ સંકુલ છું. સરળતા, સંતોષ, સહૃદયતા વગેરે શબ્દો આદર્શ તરીકે ગમે એવા છે, પરંતુ હું મારી આજુબાજુના સાથે ન તો સરળ રહી શકું છું, ન તો સહૃદયી બની શકું છું. સંતુષ્ટ રહેવાની વાત તો એનાથીયે આગળની વાત છે!

‘હું કોણ છું?’ એ વિષય પર પુસ્તકો લખાયાં છે. અહીં એ વિશે સૈદ્ધાંતિક કે પછી દાર્શનિક વાત કરવાનો ઇરાદો નથી. અહીં મારો ઇરાદો મને, મારી જાતને, મારી આજુબાજુનાં બધાંના સંદર્ભમાં, મને સમજવાનો ઇરાદો છે. ‘હું કોણ છું’ અને ‘હું જે કંઈ છું તે કેમ કરું છું’ તે સમજવાનો ઇરાદો છે.

નાનું બાળક એક શક્તિનો પુંજ લઈને જ માત્ર જન્મે છે. એને જન્મતાંની સાથે જ નામ મળે છે એ પણ કોઈકના દ્વારા એને અપાયેલી બાબત છે. ત્યાર પછી

તો અનેક ટપલા ટપલી દ્વારા એક વ્યક્તિ તરીકે એનું અસ્તિત્વ ખડું થાય છે. એ આખી પ્રક્રિયામાંથી એની પોતાની છાપ અને એની ઇચ્છાઓ, મહેચ્છાઓ, અપેક્ષાઓ, આકાંક્ષાઓ ઊભી થાય છે. એના અનુભવો, એનું શિક્ષણ, એની તાલીમ, એના માનવજીવનની દિશા અને દોડ નક્કી કરે છે. અને બસ, ત્યાર પછી એ સંકુલ માણસ એના એ સમગ્ર માનવજીવન દરમિયાન બસ દોડ્યા જ કરે છે!

મારે અપેક્ષાઓ છે.

મારે ઇચ્છાઓ છે.

મારે જવાબદારીઓ છે.

મારે ચોક્કસ ધ્યેયો છે.

સવારથી સાંજ સુધી મારી એ ઇચ્છાઓ, એ અપેક્ષાઓ એ જવાબદારીઓ, એ ધ્યેયો મને જાતજાતની અને ભાતભાતની પ્રવૃત્તિઓમાં વ્યસ્ત રાખે છે. મારી ચિંતાઓ, મારા ભય, મારી ઉત્તેજનાઓ એ બધું મારા રોજબરોજના વ્યવહારનું ભાથું બને છે.

મને રોષ છે.

મને આક્રોશ છે.

મને દ્વેષ અને ઈર્ષ્યા છે.

મને લોભ અને લાલચ છે.

હું સતત મારી જાતના એ પોટલામાં ભરેલું આ બધું લઈને ફર્યા કરું છું. મારી શોધ તો છે કે, મને સુખ, શાંતિ અને આનંદ મળે, પરંતુ કમનસીબે એમ થતું નથી.

મને વસવસો છે.

મને બળાપો છે.

મને ફરિયાદો છે.

મારા એ વસવસા, મારા એ બળાપા અને મારી એ ફરિયાદો, એ બધું મને મારી આજુબાજુનાં બધાં માટે છે. આમ કરું ત્યારે હું મારી જાતને એ બધામાંથી મુક્ત રાખું છું! કેવું કહેવાય?

મારા આ માનવજીવનમાંથી મારે શું જોઈએ છે એ હું જ નક્કી કરું છું.

ક્યારેક હક્કો અને ક્યારેક જવાબદારીઓનાં બહાનાં આગળ ધરીને હું મારી જાતને નિર્દોષ અને નિષ્પાપ સાબિત કરવાનો મિથ્યા પ્રયત્ન તો કરું છું, પરંતુ મારા અંતરાત્માને તો ખબર છે કે એ વાત સાચી નથી.

‘હું તમને ઓળખું છું’ એવો ભારપૂર્વક દાવો કરું છું. ‘હું મહાજ્ઞાની છું.’ એવો મને ભ્રમ છે. મારી સમૃદ્ધિ અને શિક્ષણ આગળ ધરીને હું એ વાતને સાબિત કરવાનો પ્રયત્ન પણ કરું છું, પરંતુ હકીકતમાં તો હું મને જ ઓળખતો નથી!

મારું ધ્યાન હંમેશાં બહાર જ રહે છે. હું બધાને જાણવાનો, ઓળખવાનો પ્રયત્ન કરું છું. અને પછી, તમને જાણીને, ઓળખીને મને આનંદ પણ થાય છે, પરંતુ હું ક્યારેય મને ઓળખવાનો પ્રયત્ન કરતો નથી. તમને જાણવાનું સહેલું છે. ‘હા, પેલા મગનભાઈ સુરતવાળા. ‘તેમને હું સારી રીતે ઓળખું’ એમ ફટાક દઈને કહી દઉં છું, પરંતુ ત્યારે હું એ ભૂલી જાઉં છું કે જો હું મને જ ના ઓળખી શક્યો હોઉં તો હું એ મગનભાઈને કેવી રીતે ઓળખી શકું?

મારી જાતને ઓળખવાનું અઘરું છે અને એટલે હું બીજાઓને ઓળખવા પર વધારે ધ્યાન આપું છું. જો હું મારી જાતને ઓળખી શકું તો હું સવારથી સાંજ સુધી જે કરું છું કે એ મારા વર્તન અને વ્યવહારને સમજી શકું, પરંતુ એ બધું કરવાની ફરસદ જ કોને છે? ચાલો, એક સમારંભમાં, નાટકમાં, પિકનિકમાં, સંમેલનમાં આંટો મારી આવીએ. અને ઘણા બધાને મળી લઈએ એટલે કે જાણે મારું કામ પૂરું થઈ ગયું! અને આમને આમ પાસપોર્ટની અવધિ પૂરી થઈ જાય છે અને મને જાણ્યા, ઓળખ્યા વગર જ મારું આ જીવન પૂરું થઈ જાય છે! બધા જ સંબંધો અધૂરા મૂકીને હું અડીથી ચાલ્યો જાઉં છું!

હું ખરેખર તો મારી જાતથી જ ભાગી રહ્યો છું. મારી જાતે, એકલા, એકાંતમાં, નિરાંતની પળોમાં ક્યારેય પાંચ મિનિટેય બેસી શકતો નથી. મારી જાત સાથે વાતચીત કરી શકતો નથી. મને એકલવાયાપણું પજવે છે. મને અંધારું પજવે છે. મને નીરવ શાંતિ અશાંત કરે છે. અને એટલે જ મારે હંમેશાં ટોળાઓની જરૂર પડે છે. અને એટલે જ મારે હંમેશાં સમારંભોની, પિકનિકની, સંમેલનની, મેળાવડાઓની કે પછી ભાતભાતની સંસ્થાઓની જરૂર પડે છે. હું ક્યારેય ‘એકલો’ રહી શકતો નથી!

શા માટે હું મારી જાતથી હંમેશાં ભાગ્યા કરું છું? કેમ હું મારી જાત સાથે બેસી શકતો નથી? નિરાંતે બેસીને ક્યારેય મારી જાતને કેમ પૂછી શકતો નથી કે ‘હે ભલા માણસ, આ બધું શું કામ કરી રહ્યો છું?’ અને એ સવાલ પૂછ્યા પછી,

અંદરથી આવતા એ અવાજને, અંતરાત્માના અવાજને, મારા એ સાચા અસ્તિત્વને કેમ સાંભળી શકતો નથી? અને આવો પ્રયત્ન પણ ક્યારેય કેમ કરતો નથી?

આત્માને માયાનાં આવરણો વળગ્યાં છે એવું શાસ્ત્રો કહે છે. એ શાસ્ત્રોનું કથન જાણવું એ સારી બાબત છે, પરંતુ એ માયાનાં આવરણો અને એ આવરણોમાં મારી જાતની સંડોવણી વિશે મને ક્યારેય જાણવાની જિજ્ઞાસા કે આતુરતા કેમ થતી નથી? બધા જ સંબંધો કામચલાઉ છે એ જાણ્યા પછી પણ હું દરરોજ નવા સંબંધોમાં કેમ મારી જાતને ગૂંચવ્યા કરું છું? સારો બાપ બની શકતો નથી. સારો પતિ બની શક્યો નથી. સારો મિત્ર બની શકતો નથી. અને છતાં, એક નવી સંસ્થાનો પ્રમુખ કે મંત્રી બનવાની મારી એ ઘેલછાને રોકી શકતો નથી! આમ કરવાની પાછળ કઈ માયા, કયાં બંધનો જવાબદાર છે? આ મારા ઋણાનુબંધના કારણે, મારા પૂર્વજન્મનાં કર્મોના કારણે થાય છે કે પછી મારી કોઈ અણજાણ, અતૃપ્ત ઈચ્છાના કારણે?

આજુબાજુ, ચારેય બાજુ એવું દેખાય છે કે જાણે માણસ એની જાતને જાણ્યા, ઓળખ્યા સિવાય જ, ન જાણવાનું ઘણું બધું જાણીને, ન કરવાનું ઘણું બધું કરીને અહીંથી વિદાય થઈ જાય છે.

મને સારા માણસો ગમે છે. મને રામાયણ અને મહાભારત ગમે છે. મને ગાંધીજી અને સરદારની પ્રશંસા કરવાનું ગમે છે, પરંતુ મારાથી સારા માણસ બની શકાતું નથી. મારાથી સાચું બોલી શકાતું નથી. કરું છું બધું રાવણના જેવું અને આશા રાખું છું કે મારી પત્ની સીતા બની રહે. હું રામ બની શકતો નથી. હું ક્યારેય રામ બનવાનો પ્રયત્ન સુધ્ધાં કરતો નથી!

મને લોકોની વાતો કરવાનું ગમે છે. મને લોકોની ટીકા કરવાનું ગમે છે. મને જગત વિશે ફરિયાદો કરવાનું કોઠે પડી ગયું છે, પરંતુ મને, મારામાં કોઈ અવગુણ દેખાતો નથી, હું મારી જાતને, જાણે કે પૂર્ણ પુરુષોત્તમ માન્યા કરું છું. અને તમે મારી ટીકા કરો, મારા અવગુણ તરફ આંગળી ચીંધો તો મને એ જરાયે સહન થતું નથી! મને, તમને એ કહેવાનું બહુ ગળ્યું લાગે છે કે 'બીજાના ગુણ જોવા. પોતાના અવગુણ જોવા.' પરંતુ મારો વ્યવહાર તો કંઈક જુદો જ છે.

'મન ચંગા તો કથરોટ મેં ગંગા.' મન ચોખ્ખું નથી તો એ માનસરોવરની જાત્રા નિરર્થક છે.!

મારું સમગ્ર જીવન મને કેન્દ્રમાં રાખીને જ જિવાય છે. અને આ બાબત

નિરાંતે સમજવા જેવી છે. હું જે કંઈ કરું છું એ મારી કોઈક ઈચ્છા, એષણા, અપેક્ષાના કારણે જ થાય છે. સારું કે નરસું એ મારી સમજ, અને મારા અર્થઘટનના કારણે જ થાય છે. અને હું જે કંઈ કરું છું, સારું કે ખરાબ, એની મને તો ખબર જ છે!

બધા જ સંબંધોની શરૂઆત મારા, મારી જાત સાથેના સંબંધથી થાય છે. જો હું મને જ પ્રેમ કરતો નથી તો હું બીજા કોઈને પ્રેમ કરી શકું નહીં. હા, દલીલ તરીકે પ્રેમનું, ફરજનું, જવાબદારીનું નામ આપી શકાય, પરંતુ એ હંમેશાં સાચું હોતું નથી. ખૂબ મહેનત કરીને સમજવી પડે એવી આ વાત છે. જો હું સંતુષ્ટ નથી તો હું કોઈને કશું આપી શકતો નથી. જો હું જ મારી જાતને અધૂરો અને અધરાયો સમજું છું તો હું હંમેશાં વધારે મેળવવાની અને ભેગું કરવાની ભાંજગડમાં રચ્યોપચ્યો રહું છું. જો હું મજબૂત પાયા પર ઊભો નથી, અડગ આત્મવિશ્વાસ મારામાં નથી તો હું સતત બિચારો અને ડરપોક રહું છું. જો મને મારી જાતની સાચી કિંમત, ઊંચી કિંમત ખબર છે તો હું સાવ સામાન્ય, છીછરા ફાયદા માટે મારી જાતને વેચતો નથી. જો મારું ચારિત્ર્ય શુદ્ધ અને મજબૂત છે તો હું જૂઠું બોલતો નથી કે ખોટું કરતો નથી!

જીવન સરળ છે. જીવન સંકુલ નથી. જગત સારું જ છે. જગત ખરાબ છે જ નહીં. હું સંકુલ છું. હું જ મારા એ દુર્ગુણો અને મારા એ દુર્વ્યવહારોથી ચિંતિત અને ભયભીત છું. અને એટલે જ હું અશાંત અને અધરાયો છું. મેં મારી જાતે જ જગતને અધરું અને અજંપાવાળું બનાવ્યું છે. બાવળિયાના ઝાડની એ વાત યાદ કરું. બાવળિયા પર ચઢી જાઉં અને પછી ફરિયાદ કરું કે કાંટા વાગે છે! સવારથી સાંજ સુધી દોડ્યા કરું અને પછી ફરિયાદ કરું કે ટાઈમ જ મળતો નથી, કે પછી બહુ ટેન્શન રહે છે!

‘હાઉ મચ ઈઝ ટુ મચ?’ કેટલું પૂરતું કહેવાય? સૂવા માટે છ ફૂટની જ માત્ર જગ્યા જોઈએ, અને બાર બેડરૂમનું મકાન બાંધું છું. એની નિભામણી કરવામાં પછી મારી ઊંઘ ઊડી જાય છે! સમજું. નિરાંતે સમજું. મોટું મકાન થાય. વાહવાહ થાય. મૂડીરોકાણ થાય. લાંબા ગાળાનું સારું રોકાણ થાય, પરંતુ મૂળ, મહત્ત્વની વાત ભુલાઈ જાય કે એ મકાન, એ મોટું મકાન પ્રતિષ્ઠાનું પ્રતીક તો બને છે, પરંતુ હૂંફાળી લાગણીઓ અનુભવવાની જગ્યા એવું ‘ઘર’ બની શકતું નથી. આનંદ અને સુખની લાગણી મળવાને બદલે અનિદ્રાનો રોગ અને ઊંઘની ગોળીઓનું પરિણામ બને છે! વિચારવા જેવું છે ને? ક્યારેક એવું

પણ બને કે ‘મારે તો એવડું મોટું મકાન લેવાની ઈચ્છા નહોતી, પરંતુ મારી પત્નીને એવું લેવું હતું!’ જો એ બાબત સાચી હોય તો ત્યાં પણ કશીક ગરબડ છે અને એ હાથીને બાંધતાં પહેલાં, એનાં પરિણામોની ચર્ચા પત્ની સાથે પણ થવી જોઈએ. અને એ પ્રશ્નનો વાજબી, તંદુરસ્ત ઉકેલ નીકળે જ નીકળે. માત્ર પત્નીના કારણે મારે ઊંઘ હરામ કરવાની હોય તો ત્યાં બીજું કંઈક પરિબળ પણ જવાબદાર હોઈ શકે.

ધંધાની બાબતમાં પણ આવું જ છે. ‘સંતોષી નર સદા સુખી’ એવું કહું છું તો ખરો, પરંતુ મને થોડાકમાં સંતોષ થતો જ નથી. એક દુકાન, એક મોટેલ, બીજી દુકાન, બીજી મોટેલ... બસ ચાલ્યા જ કરે છે! અધૂરામાં પૂરું વળી એવું થયું છે કે આપણી આજુબાજુનું જગત ભૌતિક સમૃદ્ધિને મહત્ત્વ આપનારું છે. સ્પર્ધા અને સરખામણી ચારેય બાજુ વેરાયેલાં છે. એમાંથી બચવાનું અઘરું છે. અશક્ય નથી. ‘કરવું પડે’ કે પછી ‘કર્યા સિવાય છૂટકો નથી કે પછી ‘ના કરીએ તો ફેંકાઈ જઈએ’ એ માત્ર દલીલ છે. અને એ દલીલ કરનારો હું જ છું અને એ ‘હું’ને એમ કરવા પાછળ ઘણું બધું જવાબદાર છે. અહીં ચર્ચા એ બધું સમજવાની જ ચર્ચા છે.

સંબંધોના આટાપાટા, સંબંધોના ગૂંચવાડા, સંબંધોનાં ગૂંચળાં... એક મહત્ત્વના વિષયની ચર્ચા ચાલી રહી છે, કારણ કે સવારથી સાંજ સુધી આપણે સૌ એમાં જ અટવાયેલા રહીએ છીએ. અને બીજાઓની હાજરી અનુભવવા માટે જરૂરી નથી કે હું સદેહે એ બધા સાથે હાજર હોઉં જ. ક્યારેક તો મારા ઘરની ઓસરીમાં એકલો બેઠો હોઉં ત્યારે પણ આકસ્મિક જ ફ્લોરિડા ડિઝનીલેન્ડમાં કે પછી મારા મિત્રના એ દરિયાકિનારાના મકાન પર પહોંચી જાઉં છું. હું સતત અન્ય લોકો, સ્થળો અને વસ્તુઓના સંપર્કમાં રહું છું.

બધા સંબંધોમાં સૌથી મહત્ત્વનો સંબંધ મારો મારી જાત સાથેનો સંબંધ છે. અને આ નિરાંતે સમજવું પડે એવું છે. મારા જીવનના દરેક પાસામાં હું મારી જાતને જ કેન્દ્રમાં રાખું છું. હું મારા વ્યવહારો માટે કદાચ બીજાઓને જવાબદાર ગણતો હોઉં એવું બને, જેમ કે છોકરાંની કાલેજની ફી વગેરેના મોટા ખરચાના કારણે મારે ત્રણ નોકરી કરવી પડે છે કે પછી મેં છેલ્લાં સાત વર્ષથી વેકેશનો લીધાં નથી. એ બાબતોમાં, એ બધી બાબતોનું અર્થઘટન, મારી પસંદગીઓ, સારી અપેક્ષાઓ, મારી ગણતરીઓ વગેરે પરિબળો જવાબદાર છે.

સંબંધોનાં ગૂંચળાં

અને આપણા બધાની પસંદગીઓ (પ્રાયોરિટીઝ) સરખી નથી!

માણસ એક સંકુલ પ્રાણી છે. હું એક માણસ છું. હું પણ એક સંકુલ સર્જન છું. મારા વસવસા, મારા અભરખા, મારી અપેક્ષાઓ, મારી ઈચ્છાઓ, મારી ચિંતાઓ, બળાપા એ બધું હું સતત મારા ખભાઓ પર ઊંચકીને ફર્યા કરું છું. મારું દરેક પગલું મારા એવાં કોઈક અંગત કારણોસર જ થાય છે. જેટલા ભાર ઓછા એટલી અશાંતિ ઓછી! કહેવાય છે કે આ બધી માયા છે. એ બધાં માયાનાં બંધનો છે. એ બધું મારા પૂર્વજન્મનાં કર્મોનું પરિણામ છે. એ કદાચ સાચું છે એમ માની લઈએ, પરંતુ દલીલ તરીકે એમ કહી શકાય ને કે હું મારા એ કર્મોનો હિસાબ સરભર કરવા માટે, ભાર ઓછો કરવા માટે કેમ કશુંક કરતો નથી? તમે કહેશો કે કરું તો છું, જેમ કે આ વર્ષે આટલા ડોલર પેલી ધાર્મિક પ્રવૃત્તિમાં આપ્યા, એટલા ડોલર ફલાણા કાર્યક્રમ માટે આપ્યા, બીજાં ઘણાં નાનાં-મોટાં દાન કર્યાં.

પૂર્વજન્મનાં કર્મોનાં ફળોના આધારે જીવવું કે પછી મારા અત્યારના સંજોગ અને પરિબળના આધારે જીવવું કે પછી મારી ઈચ્છાઓ, અપેક્ષાઓ, અભરખાના કારણે જીવવું કે પછી મારા સ્વભાવ અને ચારિત્ર્ય પ્રમાણે જીવવું? અઘરું છે એ નક્કી કરવાનું? મારા મારી જાત સાથેના સંબંધના સંદર્ભમાં કુલ ત્રણ મુદ્દાઓની ચર્ચા મહત્ત્વની લાગે છે.

1. મારી, મારી જાત વિશેની છાપ (મારો સ્વ અંગેનો ખ્યાલ)
2. મારી, મારી આજુબાજુનાં બધાં અંગેની છાપ
3. મારી, માનવજીવનના અર્થ/ હેતુ અંગેની છાપ.

મારી, મારી જાત વિશેની છાપ

મારો, મારા સ્વ અંગેનો ખ્યાલ, મારી મારા અસ્તિત્વ અંગેની છાપ એક મહત્ત્વનું પરિબળ છે. હું મારી જાતને કેવી રીતે જોઉં છું, હું મારી જાતની કેટલી કિંમત આંકું છું, હું મારી જાતને ગરીબ ગણું છું કે ધનવાન? હું મારી જાતને ઉદાર માનું છું કે કંજૂસ? એક વ્યક્તિ તરીકે મને મારી જાતની, મારા સ્વભાવની, મારા ચારિત્ર્યની, મારા વ્યક્તિત્વની, મારાં રસ-રુચિ-વલાણ અને મારી ખાસિયતોની ખબર છે. અને આ માહિતી મારી, અત્યંત ખાનગી બાબત છે. મારો આ સ્વનો ખ્યાલ મારા જીવનને દોરનારું મુખ્ય પરિબળ છે.

હું ક્યારેય એકલો, મારા બેડરૂમમાં કે પછી ખુલ્લા આકાશ નીચે કોઈ ખલેલ

નથી ત્યારે, મારી જાતને શોધવા, ફંફોળવા, ખંખોળવા બેસું છું? શું દેખાય છે મને, મારી અંદર? માત્ર અંદર જોઉં, બહારનાં બધાં પરિબળો: મારી જ્ઞાતિ, મારો સંપ્રદાય, નામ-ઠામ, રહેઠાણ, શિક્ષણ, સમૃદ્ધિ, પ્રતિષ્ઠા, સત્તા, આબરૂ, સંતાનો... એ બધું જવા દઉં. એ બધાં જ બાહ્ય આભૂષણોને, કપડાં-દાગીનાં બધું જ કાઢીને ખુલ્લી કરી દઉં મારી જાતને, અને પછી જોઉં કે મને શું દેખાય છે?

અને ત્યારે જ મને જે કંઈ દેખાય છે એને કંઈ દલીલ કર્યા સિવાય, કોઈ દખલ કર્યા સિવાય, માત્ર જોઉં. જે દેખાય છે મારું સાચું સ્વરૂપ, એને શાંતિથી જોઉં. એને સ્વીકારું. અને સમજવાનો પ્રયત્ન કરું. મારું એ સાચું સ્વરૂપ છે.

શું હું એને સ્વીકારું છું?

શું મને મારો એ હું ગમે છે?

જો ગમે છે તો ખુશ થાઉં.

જો નથી ગમતો તો એને સ્વીકારી,

એને બદલવા પ્રયત્ન કરું.

મારે એ મારા સાચા સ્વરૂપથી ભાગવાની જરૂર નથી, કારણ કે જેટલું હું ત્યાંથી ભાગવાનો પ્રયત્ન કરીશ, એટલાં મારાં બાહ્ય વળગણો વધશે. વધારે સમૃદ્ધિ ભેગી કરવાની લાલસા, વધારે પ્રતિષ્ઠા મેળવવાની ઘેલણ કે પછી ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓમાં સંડોવાણી અને ભાતભાતનાં વ્યસનો એમાંથી ઉદ્ભવે છે.

આત્મવિશ્વાસ, હિંમત, ધીરજ, વિશ્વાસ, ખેલદિલી, સહૃદતા પ્રેમ જેવી બાબતોને મારા સ્વના ખ્યાલ સાથે સંબંધ છે. લોભ, લાલચ, ઈર્ષ્યા, ક્રોધ, તિરસ્કાર, ગુસ્સો, ઘૃણા જેવી બાબતોને પણ મારા સ્વના ખ્યાલ સાથે સંબંધ છે.

જો મારો સ્વનો ખ્યાલ મને નકારાત્મક બાબતો તરફ લઈ જતો હોય, જો મારો સ્વનો ખ્યાલ મને મારા સંબંધોમાં તિરાડ ઊભી કરતો હોય, મને એક સારો સંબંધી બનવામાં વચ્ચે આવતો હોય તો મારે મારા એ સ્વના ખ્યાલને સમજવો, સ્વીકારવો અને બદલવો પડે. મને એ બાબતે જરૂર જ ન લાગતી હોય તો એટલે કે હું જેવો છું એવો મને ગમું છું, મારે એમાં કંઈ સુધારવાની, બદલવાની જરૂર નથી તો... જે છે તે બધું બરાબર છે. સુખ, શાંતિ, આનંદ-મજા એ બધું મારી જાતે જ પછી નક્કી થાય.

સ્વના ખ્યાલ સાથે મારું ચારિત્ર્ય પણ સંકળાયેલું છે. ચારિત્ર્યને પાયાનાં માનવીય મૂલ્યો સાથે સંબંધ છે. ઊંચા ચારિત્ર્યવાળા માણસો એમનાં મૂલ્યોના

આધારે જીવે છે. ઊંચું ચારિત્ર્ય આત્મસન્માન અને આત્મવિશ્વાસ પૂરું પાડે છે. આપણા નિર્ણયો, આપણી જવાબદારીઓની નિભામણી અને આપણા સંબંધોની નિભામણીમાં આપણું, મારું ચારિત્ર્ય છતું થાય છે. ઊંચા ચારિત્ર્યવાળા માણસોનાં વાણી, વિચાર અને વર્તનમાં પ્રમાણિકતા અને સચ્ચાઈ રણકે છે.

ચારિત્ર્ય અને પ્રતિષ્ઠા એક નથી. પ્રતિષ્ઠા બહારથી આવે છે. ચારિત્ર્યને આંતરિક બાબતો સાથે સંબંધ છે. પ્રતિષ્ઠા એટલે લોકો મારા વિશે શું વિચારે છે તે જ્યારે ચારિત્ર્ય એટલે હું મને જે રીતે ઓળખું છું તે.

ઊંચું ચારિત્ર્ય એટલે મજબૂત વ્યક્તિત્વ. ભર્યું ભર્યું, આનંદી, સંતુષ્ટ જીવન, નબળા ચારિત્ર્યના પાયા પર ઊભું ન રહી શકે. ઊંચા ચારિત્ર્યવાળો માણસ છીછરા ફાયદાઓ માટે એનાં મૂલ્યો સાથે સમાધાન કરતો નથી.

ચારિત્ર્ય એ મારી સાચી ઓળખ છે. મારી શાંતિ કે અશાંતિ, મારા બળાપા કે મારા સંઘર્ષો, કે પછી મારા મારી આજુબાજુનાં બધા સાથેના મારા સંબંધોને સમજવા મારે મારા ચારિત્ર્યને સમજવું પડે. જૂઠું બોલીને કે પછી ખોટું કરીને હું મારા મિત્રો કે મારાં સગાં-સંબંધીઓના પ્રેમ કે માનને લાયક ના બની શકું.

મારો અહં, મારો સ્વાર્થ, મારું સ્વકેન્દ્રીયપણું મને મારી જાતથી અને સાથે સાથે મારા પોતાનાથી પણ દૂર લઈ જાય છે. દંભ, જૂઠાણું, છેતરપિંડી, ઢોંગ, બનાવટ જેવા વ્યવહારો પાછળ મનોવૈજ્ઞાનિક કારણો હોય છે. જો મને મારી જાતે એ બધું ન સમજાયું હોય, કે પછી હું સતતભય, ચિંતા, સંઘર્ષમાં કે પછી અશાંતિમાં જીવતો હોઉં તો મારે કોઈક જાણકારની સલાહ લેવી પડે.

મારે, મારી જાત વિશેની છાપમાં અહં પછી બીજી મહત્ત્વની બાબત ભ્રમ છે. અહીં ભ્રમ એ માનસિક વિકૃતિ તરીકે નહીં, પરંતુ મારા રોજબરોજના જીવનમાં મારી એ માન્યતા મને અને મારા સંબંધીઓને કેવી રીતે પ્રભાવિત કરે છે એની વાત છે. હું જે નથી કે પછી મારી પાસે જે નથી એ બાબતને ઊંધી રીતે રજૂ કરવી અને એમાંથી સંતોષ મેળવવો, ચઢાવી ચઢાવીને વાતો કરવી કે પછી પોતાનાં જ વખાણ કરવાં એ બાબત સંબંધોને ડહોળે છે. ઘણું કરીને અહંના બચાવ માટે, સ્વના ભ્રમક ખ્યાલને સાચવી રાખવા માટે મને ભ્રમમાં જીવ્યે રાખવાનું ગમે છે.

મારી, મારી આજુબાજુના બધા અંગેની છાપ

મારા ઉછેર અને અનુભવોના આધારે મારો સ્વનો ખ્યાલ, મારું ચારિત્ર્ય,

મારું વ્યક્તિત્વ, મારો સ્વભાવ એ બધું નક્કી થાય છે. અને એ જ પ્રમાણે મારી આજુબાજુના જગત માટેની છાપ પણ નક્કી થાય છે. કેટલીક છાપો હંમેશાં ટકી રહે છે ત્યારે કેટલાક સંજોગો બદલાતાં બદલાયા કરે છે.

અન્ય લોકો અંગેની મારી છાપ હંમેશાં મારા અંગત અનુભવ પર આધારિત હોતી નથી. અન્ય દેશો કે અન્ય દેશોના લોકો અંગેના મારા ખ્યાલો હંમેશાં તટસ્થ, સાચા, પ્રામાણિક કે વૈજ્ઞાનિક હોતા નથી. મારા જ લોકો વિશે પણ જ્ઞાતિ, ધર્મ, સંપ્રદાય, શિક્ષણ, સમૃદ્ધિ, પ્રતિષ્ઠા કે સત્તાના સંદર્ભમાં મારા ખ્યાલો હંમેશાં વૈજ્ઞાનિક હોતા નથી, પરંતુ મારા એ વિચારો રોજબરોજના જીવનમાં મારા અન્ય લોકો સાથેના સંબંધમાં અસરકારક પરિબળ છે.

મારે માન્યતાઓ છે.

મારે અભિપ્રાયો છે.

મારે ચોક્કસ લાગણીઓ પણ છે.

મારી ચારેય બાજુ તફાવતો અને વિભિન્નતાઓ છે. એ તફાવતો અને વિભિન્નતાઓ પ્રત્યે હું હંમેશાં સંવેદનશીલ કે સહૃદયી રહી શકતો નથી.

મારે પૂર્વગ્રહો છે.

મારે ઈર્ષ્યાઓ છે.

મારે ઘૃણાઓ છે.

આ બધી બાબતો મારા સંબંધોને અસર કરે છે, મારા સંબંધોની ભાત અને તીવ્રતા નક્કી કરે છે. ‘આપડાવાળા’ અને ‘આપડાવાળા નહીં’ એ ભાવ સંબંધોમાં નજીકપણું કે દૂરપણું નક્કી કરે છે. સ્વીકાર કે અસ્વીકાર નક્કી કરે છે. પ્રેમ કે દુશ્મનાવટ નક્કી કરે છે.

મને વસુધૈવ કુટુંબકમની વાતો કરવાનું ગમે છે, પરંતુ મારો દીકરો બીજી જ્ઞાતિની છોકરી સાથે સંબંધ બાંધે કે પછી, મારી દીકરી અમેરિકન, આફ્રિકન અમેરિકન કે પછી હિસ્પેનિક છોકરા સાથે મિત્રતા બાંધે તો મારાથી ઊંકળી પડાય છે. અમારા સામાજિક, ધાર્મિક, રાજકીય નેતાઓ દેશમાંથી અહીં આવીને, મારી મારા લોહીમાં વણાઈ ગયેલી એ માન્યતાને, એવી જ વાતો ભારપૂર્વક કરીને, મારી માન્યતાઓને મજબૂત બનાવે છે. મારાં સંતાનો આ દિશામાં વધારે તંદુરસ્ત અને પારદર્શક (ટ્રાન્સપરન્ટ) છે. તેઓ મારી અને મારા નેતાઓની એ યોજનાને ‘હિપ્રોક્રસી’ અને ‘અમાનવતા’ કહે છે!

મારા અમેરિકાના આગમનને હું નસીબદાર હોવાની નિશાની માનું છું. હું અમેરિકન નાગરિક પણ થયો છું. મને અહીંનું બંધું ગમે છે. મને આ દેશની સરકાર પણ ઘણું આપે છે. અને અહીં જ રહેવું ગમે છે, અને હું અહીંથી ભારત પાછો પણ જવાનો નથી, પરંતુ જ્યારે પણ ચાર ભારતીયો ભેગા થાય છે, મેરા ભારત દેશ-મહાન-એવું કહ્યા સિવાય મારાથી રહી શકાતું નથી.

એક ચૌદ વર્ષના દીકરાએ એક વાર તેના ડેડીને પૂછ્યું,

1. ડેડ, તમે અમેરિકા આવ્યા જ શું કામ?
2. ડેડ, તમે આવ્યા તો આવ્યા. તમે અહીં રહેવાનું નક્કી કેમ કર્યું?
3. ડેડ, તમે રહી તો ગયા, પણ હવે પાછા જવાનું નામ કેમ લેતા નથી? જો તમારો દેશ મહાન છે તો?
4. અને ડેડ, જો તમે ચાળીસ વર્ષથી અમેરિકામાં જ રહો છો તો પછી 'મેરા ભારત દેશ મહાન' એવું બોલવાનું બંધ કેમ કરતા નથી?
5. અને ડેડ, 'અમારું અમેરિકા પણ મહાન-' એવું બોલવાનું શરૂ ક્યારે કરશો?

મારી આજુબાજુના બધા સાથેનો સંબંધોમાં લોકો વિશેની, વસ્તુઓ, અને સ્થળો વિશેની મારી માન્યતાઓ મારા સંબંધોને અસર કરે જ છે. પાણીમાં રહીને મગર સાથે વેર-એવી મારી હાલત છે. અને મારી આ હાલત માટે હું જ જવાબદાર છું એ બાબત મારે, દલીલ કર્યા સિવાય, બાથડ્યા સિવાય, સ્વીકારવી પડે. ડબલ સ્ટાન્ડર્ડ્ઝ-રાખીને જીવ્યા કરવાથી હું હંમેશાં ધૂંધવાયેલો, અશાંત અને ભયભીત જ રહીશ.

મારે મારી માન્યતાઓ છે. મારે મારી બિલીફ સિસ્ટમ છે અને એ આધારે મારું આ જીવન જિવાય છે, પરંતુ સતત ભૂતકાળમાં જીવ્યા કરવાથી મારી આ વર્તમાન પળ, મારી આ હયાત પળ, ચૂકી જવાય છે એ બાબત મારે સતત યાદ રાખવાની જરૂર છે.

ભૂતકાળને છોડી શકતો નથી.

વર્તમાનને સ્વીકારી શકતો નથી.

વર્તમાનને માણી શકતો નથી.

અને આમ ને આમ,

હું ઘરડો થયા કરું છું!

ભારતની મારી ભૂતકાળની છાપોને, સંસ્મરણોને યાદ કરતાં કરતાં મારા અત્યારના અમેરિકાના જીવનને નવાજું. વખાણું, માણું. જ્ઞાતિ, ધર્મ, સંપ્રદાયની સરહદોની બહાર જઈ, દરેક માનવને બિનશરતી પ્રેમ કરું, કારણ કે:

બધા જ પટેલો સમૃદ્ધ નથી

બધા જ વાણિયાઓ કંજૂસ નથી.

બધા પૈસાદારો સજ્જન નથી.

બધા ગરીબો દુર્જન નથી.

માનવસર્જિત સરહદોથી બહાર જઈને બધા જ માનવોને પ્રેમ કરું. અરે, પ્રેમ ના કરું તો કંઈ નહીં, ઈર્ષ્યા ન કરું. તિરસ્કાર ના કરું. દુશ્મનાવટ ના કરું. મારા જ ઈશ્વરનું એ સર્જન છે એમ ગણી, તફાવતો, વિભિન્નતાઓ કે વિચિત્રતાઓ પ્રત્યે સંવેદનશીલ બની સૌ માનવો પ્રત્યે સહૃદયતા કેળવું. શાંતિ અને આનંદ મળે! પ્રેમ અને માન મળે. માણવાયોગ્ય સંબંધો મળે. અને આ શક્ય છે.

હું સમગ્ર જાતને મારી દૃષ્ટિથી જોઉં છું અને મારી જોવાની દૃષ્ટિ તમારી દૃષ્ટિથી તદ્દન અલગ હોઈ શકે એમ નહીં, પણ મારી દૃષ્ટિ તમારી દૃષ્ટિથી તદ્દન અલગ છે જ!

મારે મારી માન્યતાઓ છે. હું મારી માન્યતાઓને જ સારી અને સાચી માનું છું અને એ માટે મારે કોઈ વૈજ્ઞાનિક સાબિતીઓ કે પછી તમારા જેવાની એપ્રુવલની, મંજૂરીની જરૂર નથી. અને એટલે

‘જો તમે એવું કંઈક કહો કે કરો કે જે મારી માન્યતા સાથે મેળ ખાતી હોય તો તમે જે હો છો તે મને ગમે. અને તમે પણ મને ગમો. પરંતુ જો તમે એવું કંઈક કહો કે કરો કે જે મારી માન્યતા સાથે મેળ ન ખાતું હોય તો તમે મને જે કહો તે મને ના ગમે, અને તમે પણ મને ના ગમો. ભલેને તમારી વાત ગમે તેટલી વૈજ્ઞાનિક હોય, આખા ગામને ગમતી હોય પરંતુ જો મને ના ગમે તો બસ, પત્યું. આપણને તમારી જોડે ના જ ફાવે!’

ભાઈ, ભલે તમે ગમે તેટલું સાચું કહેતા હોય, પરંતુ તમે જે કહો છો તે મને ગમતું નથી અને એટલે સાચું કહું તો, ભાઈ, તમે પણ મને ગમતાં નથી. એવું જ બને છે ને?

સમજવા જેવું છે આ. વિચારવા જેવું છે આ.

કારણ કે મારું રોજબરોજનું જીવન, મારા બધા જ સંબંધો મારી આ માન્યતાઓ પ્રમાણે જ ચાલે છે. મારા ગમા-અણગમા પણ એમાંથી નક્કી થાય છે. મારા સંબંધો પણ એમ જ નક્કી થાય છે. અંગત સંબંધો, પ્રવૃત્તિઓ, સમયનો ઉપયોગ, પૈસાનો વપરાશ, એ બધું એ પ્રમાણે જ નક્કી થાય છે.

ધાર્મિક માન્યતાઓના કારણે હું મારા સંબંધો, મારી પ્રવૃત્તિઓ મારા પૈસાનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરું છું? નિરાંતે વિચારો તો ધાર્મિક માન્યતાઓમાં તફાવતોના કારણે અત્યારે કેટલા બધા દેશોમાં ધાર્મિક યુદ્ધો ચાલી રહ્યાં છે? ધાર્મિક માન્યતાઓમાં તફાવતોના કારણે ગુજરાતીઓમાં જ કેટલાં બધાં નાનાં નાનાં જૂથો છે? કેટલા બધા વાડા છે? કેટલી બધી હુંસાતુંસી અને ખેંચાખેંચી છે. ગુજરાતીઓની એકતાનાં છોડિયાં નીકળી રહ્યાં છે.

મારી માન્યતાઓમાં મારી ઈશ્વર હોવા અંગેની માન્યતા પણ એક મહત્ત્વની માન્યતા છે. કેટલીક વ્યક્તિઓ માને છે કે આ જગતનું સંચાલન અને વ્યવસ્થા કોઈ ઉચ્ચતમ શક્તિ દ્વારા થાય છે. થોડાક એવા પણ માણસો છે કે જેઓ એમ માને છે કે પોતે જ, તેમના પુરુષાર્થ દ્વારા તેમનું પ્રારબ્ધ નક્કી કરે છે. તેઓ કોઈ ઈશ્વરીય શક્તિમાં માનતા નથી.

મોટા ભાગના માણસો એવા છે કે જેઓ એ ઉચ્ચ શક્તિમાં માને છે તો ખરાં, પરંતુ તેઓ એમનું જીવન એમની રીતે જ નક્કી કરે છે. હા, જરૂર પ્રમાણે, એમના લાભ અને એમના સંતોષ ખાતર એ ઉચ્ચ શક્તિનો એમના ફાયદા માટે ઉપયોગ પણ કરે છે. ટૂંકા ગાળાના લાભો માટે તેઓ એ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ પણ કરી લે છે. મારી ચારેય બાજુ આમ થતું દેખાય છે. મારી ચારેય બાજુ એવા માણસોની સંખ્યા વધી રહી છે. ઈશ્વર જાણે કે વેપારનું માધ્યમ બનાવાઈ રહ્યો છે!

એક વ્યક્તિ તરીકે સારાં-નરસાંનો ખ્યાલ હું જ નક્કી કરું છું. સમગ્ર જગતના બનાવો, વ્યક્તિઓ અને સ્થળો અંગેની મારી છાપ એ મારી અંગત બાબત છે. એ માન્યતાઓ રિલેટિવ-સાપેક્ષ છે. મારી માન્યતાઓ અત્યંત ઊંડી અને ગહન છે. મારી જાત સાથે તીવ્ર રીતે વણાઈ ગયેલી છે. મારો જ એક અંતર્ગત ભાગ છે અને એની સાથે ચેડાં કરવાનો જો તમે પ્રયત્ન કરો તો, હું કોઈ રીતે તે સહન કરી શકું નહીં!

માન્યતાઓમાં, વિચારોમાં, આદર્શોમાં તફાવતોના કારણે મારી લોકો સાથેની

સંડોવણી નક્કી થાય છે. હું એ કારણે જ, અમુક સંસ્થાઓનો સભ્ય બનું છું. મારી દૈનિક પ્રવૃત્તિઓ નક્કી કરું છું. એ જ પ્રમાણે મારો સમય, મારી શક્તિઓ અને મારી સમૃદ્ધિનો ઉપયોગ કરું છું. મારી જવાબદારીઓ, મારા હક્કો અને મારી ફરજોનું અર્થઘટન પણ મારી એ માન્યતાઓ પ્રમાણે જ થાય છે. અને એટલે જ મને ‘બધાં માનવો’ સાથે સરખી રીતે જાણવું નથી. ‘વસુધૈવ કુટુમ્બકમ્’નો ખ્યાલ મારાથી અમલમાં મૂકી શકાતો નથી. એ શબ્દને હું મારી રીતે મૂલવું છું.

મારા બધા જ સંબંધો, અંગત કે ઔપચારિક, મારી માન્યતાઓ પ્રમાણે નક્કી થાય છે. અવારનવાર મારે મારા જીવનસાથી સાથે, મારાં સંતાનો સાથે અથડાવાનું થાય છે. અને એટલે જ, મારા સંબંધો સતત બદલાતા રહે છે. ગઈ કાલના મિત્રો ભુલાઈ જાય છે, નવા સંબંધો ઊભા કરાય છે. જરૂરી નથી કે મારા એ જૂના સંબંધો ખરાબ હતા. મહત્ત્વનું એ છે કે, અત્યારના સંજોગમાં, એ બધા જ સંબંધોનાં પરિમાણ, ડિમેન્સન્સ, પેરામિટર્સ બદલાઈ ગયાં છે. આ બધામાં ‘હું’ જ કેન્દ્રમાં રહું છું. જો હું આ ‘હું’ અને ‘મારા’ના સીમિત ક્ષેત્રમાંથી બહાર નીકળી શકું તો અંગત રીતે હાશ, હળવાશ અને શાંતિ અને સામાજિક રીતે સલામતી અને સુરક્ષાનો અનુભવ કરી શકું. થોડાક બહાદુર માણસો આમ કરી શકે છે. એ વીરલાઓ, એ નસીબદાર માણસો આંગળીના વેઢે ગણી શકાય એટલા જ છે!

બાકી બધા તો કમનસીબે, મોહરાં પહેરેલાં, નકલી, બનાવટી, કૃત્રિમ, દંભી ચહેરાઓ જ માત્ર છે! અને હા, ફરીથી એક વાર ચોખવટ કરી લઉં કે આ પણ મારું પોતાનું અર્થઘટન છે, મારી માન્યતા અને મારા અનુભવ પ્રમાણે. તમે મારી સાથે સંમત થાવ જ એવી મારી અપેક્ષા નથી. મારી એવી ગણતરી પણ નથી, કારણ કે તમારે પણ તમારી માન્યતાઓ છે. તમારી એ માન્યતાઓને હું સ્વીકારું છું. આવકારું છું, નવાજું છું.

માનવજીવનના હેતુ અંગેની મારી છાપ

આપણે બધા આપણી માન્યતાઓ પ્રમાણે જીવીએ છીએ. મારા આ જીવનનો અર્થ અને હેતુ પણ મારી એ માન્યતા પ્રમાણે જ નક્કી થાય છે. તમારી શિખામણો, તમારાં લખાણો તમારી પાસે રાખો. મને ખબર છે કે મારે, મારા આ માનવજીવનમાંથી શું જોઈએ છે. ખરેખર ખબર છે ખરી? અને જો હોય તો, તમારો બેડો પાર!

માનવજીવનના હેતુ/અર્થ અંગે ઢગલાબંધ પુસ્તકો લખાયાં છે. દરેક હયાત

ધર્મે પણ એ અંગે અનેક સિદ્ધાંતો આપ્યાં છે. જીવનનો અર્થ સમજવાની વાત એક પેચીદો, સંકુલ સવાલ છે. ભૌતિક સમૃદ્ધિના પ્રભાવ હેઠળ, બૌદ્ધિક દલીલો અને જીભાજોડીના કારણે જીવનને એના સાચા સ્વરૂપમાં સમજવાનું વધારે ને વધારે અઘરું બનતું જાય છે!

ભારતીય શાસ્ત્રો અને સંતો-ઋષિઓએ એ દિશામાં ગંભીર પ્રદાન કર્યું છે. આશ્રમોની વ્યવસ્થા એનું એક અદ્ભુત ઉદાહરણ છે. રામાયણ, મહાભારત અને ગીતા જેવા ગ્રંથો આમ તો માનવજીવનના સંબંધોના આટાપાટા અને છેવટે મારી જીવનયાત્રાની ફલશ્રુતિની જ વાત કરે છે. મને એ બધું સાંભળવાનું અને સાંભળાવવાનું ગમે પણ છે, પરંતુ છેવટે તો, એ બધાં શાસ્ત્રોનું ખરું અર્થઘટન હું મારી જાતે, મારા માટે જ નક્કી કરું છું.

શું અર્થ છે આ માનવજીવનનો?

શું રહસ્ય છે આ માનવજીવનનું?

શું મહત્ત્વ છે આ માનવજીવનનું?

જીવનનો અર્થ કે હેતુ એ મારી અંગત બાબત છે. ચાર આશ્રમો જીવનના જુદા જુદા તબક્કે વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ અને પ્રયોજનો સૂચવે છે, પરંતુ હું તો, જીવનના દરેક તબક્કે એ પ્રયત્નો અને એ પ્રવૃત્તિઓ મારી રીતે જ નક્કી કરું છું.

‘શું થાય? કર્યા સિવાય છૂટકો નથી.’

‘અને છોકરાંને મદદ તો કરવી જ જોઈએ ને?’

‘અને રિટાયર થઉં તો પછી કરું શું?’

આ મારું અર્થઘટન છે, કારણ કે વાનપ્રસ્થાશ્રમ કે સંન્યાસાશ્રમના તબક્કાઓમાં છોકરાંના છોકરાંને ઉછેરવાની જવાબદારીનું વર્ણન નથી. કે પછી સિત્તેર વર્ષની વયે પણ સારા પગારવાળી નોકરીમાંથી નિવૃત્ત ન થવું એ ગૃહસ્થાશ્રમનું એક્સ-ટેન્શન, વધારાનું ટેન્શન જ છે ને!

‘તુણ્ડે તુણ્ડે મતિર્ભિન્ના’. જીવનનો અર્થ શોધવાની મથામણ વૈજ્ઞાનિક છે.

અંગત છે. ખાનગી છે. આપણે એક માણસ તરીકે કોઈ બાબતને ક્યારેય એકસરખી રીતે જોતા નથી.

કોઈને સમૃદ્ધિ એકઠી કરવામાં રસ છે.

કોઈને સત્તા, પ્રતિષ્ઠામાં રસ છે.

કોઈને વળી નોકરી ચાલુ રાખવામાં રસ છે.

થોડાક વળી સંતાનોનાં સંતાનોને ઉછેરવામાં વ્યસ્ત છે.

ગણ્યાગાંઠ્યા થોડાક માણસો 'સેવાનાં' કામોમાં પ્રવૃત્ત રહે છે.

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ, શાસ્ત્રો પ્રમાણે ચાર આધારસ્તંભો છે. મોટા ભાગના માણસો અર્થ અને કામની પ્રવૃત્તિઓમાં જ જીવન વિતાવી દે છે. ધર્મ અને મોક્ષ અંગેની પ્રવૃત્તિઓ ગંભીર અને અઘરી છે. થોડાક માણસો એમ કરી શકે છે. મોટા ભાગના માત્ર એ આકર્ષક શબ્દોનો ઉપયોગ કરીને, અર્થ અને કામમાં જ મસ્ત રહે છે! ધર્મ અને મોક્ષના ઓઠા હેઠળ સત્તા અને સમૃદ્ધિની જ પ્રવૃત્તિઓ કરે છે. ધર્મના નામે કામની પ્રવૃત્તિઓમાં સંકળાયેલા ધર્મપુરુષોની સંખ્યા પણ દિવસે દિવસે વધતી જાય છે! સાચું છે ને?

ગૃહસ્થાશ્રમ સુધી સાંસારિક જવાબદારીઓ પૂરી કરીને પછી, એ ઊભા કરેલા સંબંધોમાંથી ધીમે ધીમે ધ્યાન પાછું ખેંચીને, સંસારિક પ્રવૃત્તિઓ ઓછી કરી, આધ્યાત્મિક પ્રવૃત્તિઓ તરફ, આત્માના કલ્યાણની પ્રવૃત્તિઓ તરફ ધ્યાન દોરવું એ, શાસ્ત્રોની દૃષ્ટિએ માનવજીવનનું ધ્યેય, માનવજીવનનો હેતુ અને માનવજીવનની યાત્રા હોવી જોઈએ, પરંતુ વાસ્તવમાં આમ થતું નથી!

લોભ અને લાલચ બહુ મોટી બાબત છે.

અર્થ અને કામ બહુ મહત્ત્વનાં પરિબળો છે.

અને એમાંયે વળી, જો અમેરિકા જેવી ભૌતિક સમૃદ્ધિને મહત્ત્વ આપનારી સંસ્કૃતિમાં મારી પધરામણી થાય તો? ત્યાં ચાર આશ્રમોની ફિલસૂફી નથી, શું દશા થાય મારી આ જીવનયાત્રાની?

મંદિરો તો અહીંયાં પણ દરરોજ નવાં નવાં થાય છે. શું એ મંદિરો મને આ માનવજીવનના સાચા અર્થની સમજ આપે છે ખરાં? ધર્મ અને મોક્ષના જાણે કે અર્થ જ બદલાઈ ગયા છે. ધર્મ અને મોક્ષના નામે અનર્થો થઈ રહ્યા હોય એવું નથી લાગતું?

'આ બધો માયાનો પ્રભાવ છે' કે પછી 'આ તો કળિયુગની અસર છે' એમ દલીલ કરી, મારી જવાબદારીમાંથી છટકી જવું એ માત્ર છેતરપિંડી છે. એ માત્ર બહાનું છે મારાં કરતૂતોને, મારાં કુકર્મોને છાવરવાનું...!